

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK DACIA SUPERIOR KELETI HATÁRÁN

Dacia történetét és hadtörténetét a nagyszámú felirat és a régészeti leletek adatainak a felhasználásával régészek és ókortörténészek nemzedékei több mint egy évszázada kutatják, aminek eredményeként egyre jobban és pontosabban tárul fel a provincia határvédelmi rendszere.² Előretolt hadállásra emlékeztető helyzete miatt egy, majd két legiója a tartomány középső részén állomásozott, és a belső területeken található több jelentős auxiliáris csapat tábora is. A határvonalra segédc csapatok kerültek, *castellum*aik azonban nem a hegygerinceken húzódó tényleges határvonalon, hanem a belső völgyekben épültek meg, ahol az ezeket összekötő limes-út haladt. A határon tornyok álltak, amelyek vizuális kapcsolatban álltak egymással és a táborokkal.³ Az eddigi megfigyelések alapján sánc csak azokon a helyeken épült, ahol a természetes akadály nem bizonyult önmagában elég hatékonynak. Ilyen típusú határvédelem az erdélyi hegyes tájakon jött létre, a Marostól délre csak az északi szakaszon. Daciának azonban az Olt mentén folyami határa is volt. Érdekes, hogy noha a segédc csapatok limes-erődítményei az Olt jobb partján haladó limes-út mentén épültek meg, ettől 10-50 km-rel keletebbre egy külső vonal is kiépült (modern kifejezéssel *limes Transalutanus*). A provincia tényleges katonai határa ennek vonalában húzódott.⁴

Dacia keleti határának a kutatása Erdély területén még sok tudományos eredményt fog hozni, hiszen csak részleges kutatások folytak ezen a szakaszon. Sok adatot és lelőhelyet feljegyzett Orbán Balázs, akinek azonban nem elsősorban a régészeti

leletekre irányult a figyelme.⁵ Az első alapos összefoglalás Paulovics Istvánnak köszönhető, aki múzeumi és szakirodalmi gyűjtéssel, valamint terepbejárásokkal igyekezett teljes képet rajzolni Dacia superior keleti határáról.⁶ Igyekezete ellenére a *limes-castellum*ok több-kevesebb biztonsággal való azonosításán túl csak ritkán tudta meghatározni a pontos határvonalat. Kétségtelen eredmény viszont, hogy munkássága révén bizonyossá vált: a Gyergyói- és a Csíki-medence nem tartozott a provinciához. A határ a Görgényi-hegység és a Hargita vonalában volt. A gondos terepbejárásokon alapuló kutatást Ferenczi I. és M. Petică kezdte meg a Maros és a Nyárad között, a kutatás azonban Ferenczi István idős kora, majd halála miatt egyelőre visszaesett.⁷ A legteljesebb összefoglalót Nicolae Gudea készítette, aki a daciai limesről írt monografikus művében részletesen tárgyalta ennek a szakasznak a római emlékeit is.⁸

Dacia provinciát Traianus hódította meg két kegyetlen hadjáratban Kr. u. 101 és 106 között (1. ábra). A gazdag nyersanyagforrásokkal rendelkező tartományt az elődje hódításait részben földadó Hadrianus megtartotta, így az 271-ig volt a Római Birodalom része. A germán és szarmata törzsektől sűrűn szorongatott Dacia területe nem terjedt ki a Kárpátok külső hegykoszorújáig, pontos határait azonban nem könnyű meghatározni. Különösen keleti határvonalára érvényes ez, ahol eddig csak szórványos kutatásokra került sor. A kutatásra kijelölt területsáv katonai erődjeit ugyan ismerjük: Marosvécs (Brâncovenesti), Mikháza (Călugăreni), Sóvárád (Sărățeni), Énlaka (Inlăceni), Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc), ám sem az ezeket összekötő limes-utat, sem pedig

1. Németül megjelenik a Gabler-Festschriftben.

2. Ld. az irodalomjegyzék feliratos forrásait, valamint az ugyanott felsorolt legfontosabb régészeti munkákat.

3. A daciai határvédelem stratégiai sajátásaival a legalapósbabban Ferenczi István és Nicolae Gudea foglalkozott, ld. bibliográfia.

4. TUDOR 1968; BOGDAN-CATANICIU 1981.

5. ORBÁN 1869–1871.

6. PAULOVICS 1944.

7. FERENCZI - PETICĂ, 1994, 139–166.

8. GUDEA 1997, 54–62.

a tőlük keletebbre húzódó limes-vonalat korábban nem sikerült meghatározni, noha itt őrtornyokkal és helyenként, ahol a topográfiai helyzet megkívánta, rövidebb-hosszabb sáncokkal lehet számolni.

A régészet egyik leghatékonyabb kutatási módszere a légirégészet, amely ugyan mintegy 100 éves múltra tekint vissza, hihetetlen mértékű föllendülését azonban a nyolcvanas-kilencvenes évek számítástechnikai forradalmának köszönheti. A digitális képkészítés és a szinte bármilyen szögből készült légifelvétel elektronikus átalakítása és térképezése a kilencvenes évekkel kezdődően sok európai országban, így hazánkban és Romániában is a légtér felszabadulásával, a korábbi bürokratikus és titkosítási eljárások felszámolásával, enyhítésével járt. Ez tette lehetővé azt, hogy 1994-től megindulhasson a Pécsi Tudományegyetemen a szisztematikus légirégészeti kutatás, 2004-ben pedig létrejöhesse a Pécsi Légirégészeti Téka mint országos gyűjtőkörű muzeális közgyűjtemény (<http://plt.btk.pte.hu>).

A PTE Régészeti Szemináriuma 2005–2008 között részese volt a Római Birodalom Határai (Frontiers of the Roman Empire) nemzetközi, Kultúra – 2000 pályázatnak, amelyet az Európai Unió hirdetett meg. A pályázatnak társult tagja volt a Marosvásárhelyi Megyei Múzeum. Elősegítette a lehetőségek kihasználását az a tény, hogy a PTE Régészeti Szemináriuma 2007-ben három erdélyi múzeummal (Marosvásárhelyi Megyei Múzeum, Molnár István Múzeum – Székelykeresztúr és Haáz Rezső Múzeum – Székelyudvarhely) kutatási együttműködést kötött Dacia keleti limesének közös kutatására. Az egyezmény szerint a Marosvécs és Székelyudvarhely közötti limes-szakasz területén a Pécsi Légirégészeti Téka végez légirégészeti kutatásokat, majd ezeknek és a terepbejárásoknak az eredményeit közösen dolgozzák föl a partnerintézmények. A hosszú távú kutatások 2008 tavaszán kezdődtek.

A tartomány keleti határa mentén épült római erődök nevét nem ismerjük, így csak a modern helynevek szerint lehet őket megnevezni. Lovas vagy gyalogos segédcsapatok építették és használták őket.

A marosvécsi (Brâncovenești) *castellum* a Maros jobb partján egy kiemelkedő domb szélén épült. Az

első ásatásra 1847-ben került sor, újabban marosvásárhelyi régészek végeznek benne kutatásokat⁹. Téglabélyegek alapján az 500 fős *I Hispanorum* vagy *I Bracaraugustanorum cohors* volt a helyőrsége. A csapat feladata az volt, hogy ellenőrizze a Maros mentén haladó út forgalmát, föltartóztassa az ezen az útvonalon jövő támadásokat. Nem véletlen, hogy ugyanezen a helyen a középkorban is erősség állt, itt épült meg a mai formájában zárt udvaros, kéttornyú Kemény-kastély részben római maradványok fölött (2. ábra).

Kérdéses egyelőre, hogy Görgényszentimre területén volt-e *castellum*.

A mikházi (Călugăreni) *castellum* a Nyárad völgyét ellenőrizte. A római tábor helye régóta ismert a falu nyugati szélén, eddig csak egyetlen kisebb ásatásra került benne sor¹⁰. Körvonalai enyhén kirajzolódnak a felszínen, így a levegőből is jól ki-vehető (3. ábra). Helyőrsége a kisebb lovassággal is ellátott *cohors I Alpinorum* volt.

A déli irányban soron következő *castellum* Sóvárád (Sărățeni) területén található. Ez az erődítmény a Kis-Küküllő völgyét zárta el kelet felé, közvetlen Szováta és Parajd előtt. A *castellum* körvonalai a légifelvételen kevéssé vehetők ki (4. ábra), a terepen azonban helyenként jelentős szintkülönbség jelzi határvonalát. Helyzete pontosan ismert, részben Székely Zoltán 1959-es ásatásának köszönhetően¹¹. A falu közepén lévő S-kanyar közelében előkerült az erőd másfél méter széles kőfala, de a falu területéről számos egyéb lelet is ismeretes. Az egyik háznál őrzött római cserép csövelemek minden bizonnyal a katonai fürdőhöz szállították a friss vizet. Helyőrsége ismeretlen, egy időben a mikházi erődben is állomásoztatott gyalogos csapat lehetett, mert ettől a csapattól itt is kerültek elő bélyeges téglák.

A felületes szemlélő azt gondolná, hogy ezután a Korond vizét követve, tehát a mai országúton haladt a római limes-út Székelyudvarhely felé, de nem így volt. A Korond vizét ugyanis mindkét oldalról nagy hegyek kísérik, Farkaslaka felé pedig csak egy hágón keresztül lehet kijutni a szűk

9. PROTASE – ZRINYI 1994; GUDEA 56-57.

10. PROTASE 1965, 209–214; GUDEA 1997, 57-58.

11. SZÉKELY 1961, 185-186; GUDEA 1997, 58-59.

völgyből. A római stratégiai gondolkozásnak jobban megfelelt az, hogy Sóváradtól továbbra is dél felé haladt az út, és a Kis-Küküllőt délről kísérő hegygerincen áthaladva a Firtos nyugati oldalán haladt el. Itt épült meg, nagyjából félútnyi távolságra Sóváradtól és Székelyudvarhelytől az énlaki erőd (5. ábra). Az erőd, a polgári település és a katonai fürdő a falutól keletre emelkedő oldalon helyezkedik el. Ma már nem, de száz évvel ezelőtt még kilátszottak itt-ott az erőd és a fürdő („palota”) falai. Az erődtől nyugatra lehetett azonosítani a katonai *vicust*. Néhány kisebb ásatást leszámítva még nem került sor itt komolyabb kutatásra¹². Számos lelet, felirat került szórványként elő (6-7. ábra). A helyőrség *cohors III Hispanorum* volt.

Székelyudvarhely területén biztosan állt egy *castellum*, hiszen a Nagy-Küküllő völgyét feltétlenül el kellett zárni és biztosítani az ellenséges betörések elől, helyét azonban mindmáig nem sikerült a város területén azonosítani. Valószínűleg a főtértől keletre keresendő, talán a középkori vár alatt vagy északra tőle a közelében (8. ábra). A város területén számos római lelet, feliratok és téglabélyegek kerültek elő, amelyek bizonyítják is a katonai jelenlétet. Ezek alapján tudjuk, hogy a Kr. u. 2. században a *cohors II Ubiorum* állomásozott itt¹³.

A Mikháza és Székelyudvarhely között limes-castellumokat összefüggésükben vizsgálva néhány következtetést lehet levonni. Az erődök nem véletlenül épültek ott, ahol állnak. A topográfia pontos ismeretéről tanúskodik a helykiválasztás. Mindegyik egy-egy fontosabb, a tartományból kivezető út végénél épült, hogy biztosítsa a tartományt a váratlan támadások ellen. A limes-út biztosította köztük az összeköttetést, és valószínűleg látótávolságban, a hegyek gerincén kell keresni az őrállomásokat és őrtornyokat, ugyanúgy, mint a tartomány nyugati határa mentén, ahol az eléggé előrehaladott kutatások ezt a rendszert már kimutatták¹⁴. Ezen a területen is hasonló szerkezet várható, vagyis a közlekedésre és

megtelepedésre alkalmas völgyekben helyezkedtek el az erődök. Ezeket a limes-út kötötte össze egymással, ezen kívül pedig, de a castellumoktól lehetőleg belátható távolságban, a gerinceken haladt az a határvonala, amelyen katonai őrhelyek, tornyok és esetenként hosszabb-rövidebb sáncok sorakoztak. A katonai út a lehető legrövidebb úton kötötte össze az erődöket, azonosításához leginkább az I. katonai felmérésen¹⁵ ábrázolt úthálózatot lehet és kell alapul venni. Ennek alapján elég nagy biztonsággal meg lehetett rajzolni az út vonalát, egyedül Sóváradtól északra és Firtosváraaljától délkeletre bizonytalan kissé az út vonalvezetése (9. ábra). Az út részben megegyezhet a 18. századi utak némelyikével. Mikházától feltehetően Nyárádmagyarós (Măgherani) felé kanyarodott előbb, és csak utána fordult Sóvárád felé. Nem lehetetlen azonban, hogy a hegyen átvezető nehezebb vonalat követte Nyárádselye (Silia Nirajului) érintésével. Figyelemre méltó, hogy a Sóvárádnál délre kiinduló út a castellum feltételezett helyénél ágazik le a Kis-Küküllő menti főútból. Ez az út a hegygerincen túl tovább haladva Siklód (Șiclod), Küsmöd (Cușmed) Etéd (Atid) érintésével jut el Énlakára. Az évszázadok óta Nagy Út-ként emlegetett, a két Küküllő vízválasztó gerincén haladó út a castellum mellett halad el, így szinte biztosra vehető római eredete. Tovább haladva az út Firtosváraaljára (Firtușu) ért, és innen Székelypálfalva (Păuleni) érintésével Farkaslakára (Lupeni), majd Székelyudvarhelyre. Ha ez az útvo-nal-rekonstrukció megállja a helyét, a limes tényleges határvonala az ettől keletre húzódó hegygerinceken keresendő, amelyeket az I. katonai felmérés sajátos domborzati jelzése még külön ki is hangsúlyoz. A 2009-ben végzett újabb kutatások beigazolták a feltevést. A Székelypálfalva keleti oldalán húzódó Nyilastetőn a légirégészeti kutatások és a terepbejárás több római őrtorony létét igazolta (10. ábra).¹⁶

15. Az Első Katonai Felmérés. Budapest, 2005. Arcanum Adatbázis Kft.

16. The investigation have been made by the Aerial Archeological Archive the University of Pécs (PLT), respectively by the museums of Târgu Mureș (Marosvásárhely), Cristuru Secuiesc (Székelykeresztúr) and Odorheiu Secuiesc (Székelyudvarhely). The aerial photograph (PLT) was taken by M. Szabó, the identification of the towers on the surface by Zs. Visy, M. Szabó and Zs. Körösfői.

12. Székely Z., M. Macrea és Molnár I. ásatásai. MACREA 1951, 304–306; összefoglalóan GUDEA 1979, 149–274; GUDEA 1997, 60.

13. GUDEA 1997, 60–61.

14. FERENCZI 1967, 143–162; GUDEA 1985, 143–158; fig. 15.

Irodalom

FERENCZI, I.

1967 *Die Erforschung des römischen Limes auf den Höhen des Mesesgebirges*. Dacia XI, 143–162.

FERENCZI, I.

1974 Die Nordstrecke des dakischen Limes von Crișul Repede bis zu den Ostkarpaten. In: *Actes du IXe Congrès International d'Études sur les frontières romaines Mamaia 1972*. București–Köln–Wien, 201–206.

FERENCZI, I.

1974 *Neue Forschungsergebnisse über den Limes des innerkarpatischen Daziens*. Dacia 18, 127–136.

FERENCZI, I.

1990/1991 Sectorul de pe Someșul (Unit). Elementele de apărere pe subsectorul Căței-Ileanda. In: *ActaMus. Porol.* 14/15, 127–152.

FERENCZI, I. – PETICĂ, M.

1994 Limesul Daciei. Contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni. *Apulum* 30, , 139-166.

GUDEA, N.

1979 The defensive system of Roman Dacia. *Britannia* 10, , 63-87.

GUDEA, N.

1985 Contribuții la istoria militară a Daciei Porolissensis I. *Acta Musei Porol.* 9, , 143-218.

GUDEA, N.

1997 *Der dakische Limes. Materialien zu seiner Geschichte*, in *JRGZM*, 44. (Önállóan számozott különnyomat).

GUDEA, N. (ed.)

1997 *Beiträge zur Kenntnis des römischen Heeres in den dakischen Provinzen*. *AMNap* 34.1.

MACREA, M. et alii

1951 Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sft. Gheorghe – Brețcu, 1950. *SCIVII*. 1., 285–311.

ORBÁN B.

1869-1871 *A Székelyföld leírása* I-VI. Budapest.

PATSCHE, C.

1937 *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V. 2, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*. Wien, (Akademie der Wissenschaften. Philos.-hist. Kl., Sitzungsberichte, 217. Bd. 1 Abh.).

PAULOVICS, I.

1944 *Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák”-ezüstkincsek kérdése*. Kolozsvár.

PETOLESCU, C. C.

1985 L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien. *Dacia*, XXIX, 45-55.

PETOLESCU, C. C.

2002 *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*. București.

PROTASE, D.

1965 Castrul roman de la Călugăreni (rn. Tg. Mureș). Săpăturile din anul 1961. *Acta Musei Napocensis* 2, 209-214. PROTASE, D. – ZRINYI, A.

1994 Castrul roman și așezarea civilă de la Brâncovenești (jud. Mureș). Săpăturile din anii 1970–1987. *Marisia* 23-24, 75–169; Pl. I-LXXXV.

SZÉKELY, Z.

1961 Săpăturile executate de Muzeul Regional în Sf. Gheorghe. In: *Materiale și Cercetări Arheologice* 7, 179–190.

TORMA K.

1880 *A limes Dacicus felső része*. Budapest.

TÓTH E.

1986 Dacia római tartomány. In: *Erdély története* I. Budapest, 46–106.

Cercetări arheologice la granița de est a Daciei Superioare**(Rezumat)**

Granița de est a Daciei Superioare nu a depășit linia Carpaților, s-a întins de-a lungul interior al munților. Departamentul de Arheologie al Universității din Pécs a semnat un contract cu trei muzee din această regiune a României, cu scopul cercetării acestui sector al limesului dacic, de la Brâncovenești până la Odorheiu-Secuiesc.

Zborurile aeriene arheologice și cercetarea fotografiilor aeriene au fost executate de Arhiva de Arheologie Aeriană a Universității din Pécs, după care partenerii au efectuat cercetări de teren comune. Castele romane de la Brâncovenești, Călugăreni, Sărățeni, Înlăceni și Odorheiu-Secuiesc, în majoritatea cazurilor, au fost identificate cu exactitate, într-un singur caz aproximativ.

Aceste castele au fost construite lângă râuri, cel din Înlăceni în bazinul de recepție al Târnavelor.

Drumul limesului care a legat aceste castele este aproape identic cu Drumul Mare, care apare pe prima hartă militară făcută la sfârșitul secolului al 18-lea, pe timpul regelui Iosif II.

Limesul s-a întins la est de acest drum, pe crestele munților. Deasupra satului Păuleni au fost identificați niște turnuri de observație.

Archaeological researches at the eastern border of Dacia Superior**(Abstract)**

The eastern border of Dacia Superior did not run on the outer lines of the Carpathian mountains, but along the inner chains of mountains. The Department of Archaeology of the University of Pécs has signed a contract with three museums in this region of Romania to investigate this sector of the Dacian limes from Brâncovenești/Marosvécs to Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely. Aerial archaeological flights and the evaluation of the aerial photographs are to be carried out by the Aerial Archaeological Archive of the University of Pécs, followed by common fieldwork of the partners. The Roman auxiliary forts at Brâncovenești/Marosvécs, Călugăreni/Mikháza, Sărățeni/Sóvárada, Înlăceni/Énlaka and Odorheiu Secuiesc/Székelyudvarhely could be in more cases exactly, in one case approximately identified. All forts were built near to a river, the fort at Înlăceni/Énlaka on the watershed of the Târnavă/Küküllő rivers. The limes road which connected the forts is more or less identical with the „Big Road/Nagy Út” of the 1st military map made under the king Joseph II in the late 18th century. The limes ran east of it on the ridges of the mountains in sight. Above Păuleni/Pálfalva also some watch towers could be identified.

1.

2.

3.

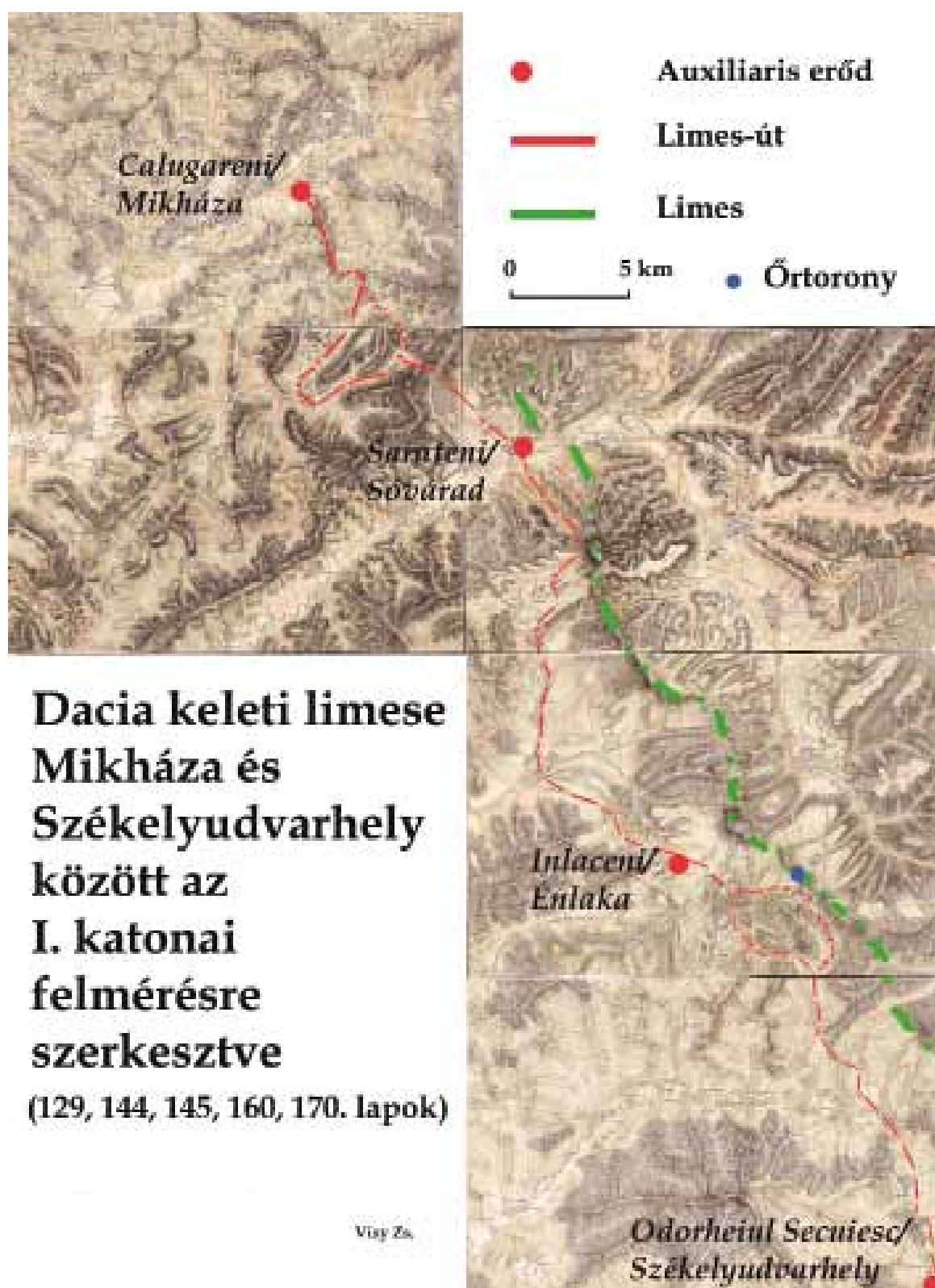

4.

1. Dacia provincia térképe Tóth E. nyomán készítette Visy Zs. 2. A Kemény-kastély és a római *castellum* helye Marosvécsen (PLT 2008, f.: Visy Zs.) 3. A mikházi *castellum* felszínén kirajzolódó négyszöge a falu nyugati szélén (PLT 2008, f.: Visy Zs.) 4. Sóvárad. A *castellum* az S-kanyar keleti végénél kezdődik és kelet felé terjed ki a falu házai alatt (PLT 2008, f.: Visy Zs.)

1. Az énlaki *castellum* helye. Az ék alakú tisztáson állt a fürdő (PLT 2008, f.: Visy Zs.) 2. A *castellum* fürdőjéből származó római téglák (*later, tegula, tubulus*) egy ház kerítésén Énlakán. F. Visy Zs._3. Egy épületalpból bontás során 2007 nyarán előkerült felirat nélküli oltár. F. Visy Zs._4. Székelyudvarhely központi része. Minden bizonynal a főtértől keletre volt a római *castellum* (PLT 2008, f.: Visy Zs.)

Az I. katonai felmérés öt szelvénye alapján készített térkép, amely Dacia keleti limesének Mikháza és Székelyudvarhely (ez éppen lemaradt a térkép jobb alsó sarkán, a piros jelzés nem a castellum helyén van) közötti szakaszát ábrázolja.

